

A ZSIDÓK MOSOLYA*

monoteista vallások nem kacajok közt születtek; amikor az emberek egyetlen Istent akartak maguknak, lemondtak a vidámságról. Így aztán a nevetés vagy a nevetésnél gyakran árnyaltabb és nehezebben megragadható mosoly csak néha érhető tetten a Pentateuchus irodalmában.

A Genézisben (21,6) ez áll: „És monda Sára: »Nevetést szerzett az Isten, énnékem, a ki csak hallja, nevet rajtam.«”¹ Ábrahám feleségének szavaiból, aki arra kényszerült, hogy egy százéves férfitől való és már nem is várt gyermeket szoptasson, nemcsak bizonytalanság és zavar hallik ki. Van benne találó ironiával és tudat előtti állapottal elege fájdalom is, míg a nevetés álcául és lepelként szolgál.

Csak bölcseleti irodalomban lelhetünk rá újra eme ritka emberi megnyilvánulásra. A létről egyértelműen negatívan vélekedő és Isten kínálatával szemben kritikus Kohelet (A Prédikátor könyve) már az elején leszögezi: „A nevetésről azt mondom, bolondság...” (2,3) A nevetés itt is álca és lepel.

A Genézis és a Kohelet között eltelt századok alatt valami mégiscsak történt. Salamon iróniája közel áll a mienkhez. Akasztófahumora miatt (a híres Galgenhumor, az Austriazitát Galgenhumora, amely annyira jellemző a közép-európai zsidókra a század elején) a Koheletet rossz közérzetünk társának, mi több, oknyomozójának érezzük; az önelemzés első tanúsága, s a pszichoanalízis is tőle eredeztethető.

A mosoly, a mosoly talán jutalmazó, de mindenképpen értelmező funkciója leginkább a görög civilizációban jut szerephez. Azok a zsidók, akik közelebb voltak a kultúra tűzéhez, láthatták, hogyan éled újra az emberi, hogyan veszítik érvényüket a tabuk. Rengeteg szálon és szinten kapcsolódtak a görög kultúrához. Ahogy Arnaldo Momigliano történész írja: „Júdeában, mint ahogy bárhol másutt, a görög kultúrának két fő hatása volt: életmódokat kérdőjelezett meg, és párbeszédre, egymás kölcsönös megismerésére szólított.”²

És ne feledjük, hogy egy görög filozófustól, Arisztoteléstől származik a híres megállapítás: „Az összes élőlény közül csak az ember ismeri a nevetést.”

Mire bölcs Salamon vagy a Kohelet szígnő alatt összegyűlt bölcssek a zsidóság másféle tükrét mutatják, Róma megindul, hogy a vallási, szociális és politikai válságban levő Ígéret Földjét is leigázza. Később, a második Templom lerombolása (i. sz. 70)

után végleg megszilárdul a rendetlenség, a szabadság hiányából születő rendetlenség rendje. A hanyatlással beteljesedik a Galut, a mediterrán területekre és a Közép-Keletre való száműzetés, és a rohamos szétesséssel a zsidóság identitása is elvesz.

Az Újtestamentumban sem nevetnek soha. Jakab (4,9) említi ugyan a nevetést, de mint valami olyan hívságot, amiért meg kell fizetni, és ez a szemlélet attól fogva gyakori: „...a ti nevetétek gyászra forduljon és örömtök szomorúságra”. Aranyszájú Szent János majd azt állítja, hogy a tréfa és a nevetés a gonosztól származik; ennek az ördögi nevetésnek fontos szerepe lesz a keresztény filozófiában. Egészen napjainkig.

A Talmud, a törvények és magyarázatok summája, melyet Palesztina, de főképp Babilónia tanházaiban szerkesztettek az i. sz. 5. század végéig vagy a 6. század elejéig, híján van a Kohelet bölcsseit fémjelző iróniának és nevetésnek. Viszont a tudósok és rabbik brillíroznak az ellentézés, a felvetés és ellenvetés, az állítás és tagadás művészetében, és mintegy előképezik a különleges hangutánzó szóval pilpulnak (erős paprikának) nevezett vita-játékot. Ez a dialektika jellemzi a zsidó és az ő privát Istene közötti Én–Te perlekedést is. Az ilyen ellentézésben nincs tere az epikának vagy a drámának, viszont valami, az akaratlan tréfához és az önkéntelen humorhoz hasonló dolog születik belőle.

A Haggáda (amelyet diszkrét humorral „egzotikus színekben pompázó és bódítóan illatozó virágágyás”-hoz hasonlítanak) elbeszéléseinek kivételével a talmudi irodalom eme példázatokból, anekdotákból álló terjedelmes részében a humor rejtetten, búvápataként, nem tudatosan, tehát felismeretlen él. Rejtve, mégis oly pezsegve, hogy az askenézi – de főként a jiddis – humor is profanizáló, „szentségtörő” viccekhez a Talmud normáihoz és indikációihoz, különösen pedig értelmező módszeréhez folyamodik ihletért. A humor kulcsával történő, általános és produktív újraolvasása leginkább a múlt század végén és századunk elején, főleg pedig a közép-európai kultúrkörben dívott

A zsidó Biblia és az Újtestamentum is tartalmaz a mosoly, a vállrándítás, sőt a nevetés határát súroló passzusokat és sorokat. Ám ezek a versek, képzelt események meg sem közelítik a sok talmudi példázat, mondás, történet árnyalt komikumát és megindító ártatlanságát.

* Eredeti címe: *Il sorriso degli ebrei*. In: *Storielle ebraiche*, Introd., scelta e note a cura di F. Fölkel. I. ed. B. U. R. Rizzoli, 1988, Milano. (Bevezető tanulmány egy olasz kiadású zsidó anekdotagyűjteményhez.)

Rabbi Akiba szellemes példázata a rókáról és a halakról³ [lásd *Függelék/1*], a Genézisből vett gyönyörű apológia Izrael lényegéről,⁴ vagy pedig a vízözönkor kiválasztott két nőről szóló anekdota, ahogy azt rabbi Azaria⁵ mesélte rabbi Juda ben Simon nevében, mind mosolyra készítenek és elgondolkodtat minket.

Különösen a Tízparancsolatot értelmező passzusok bővelkednek különös komikumban. A szülők tisztelétét elrendelő parancsolat kapcsán születnek a legérdekesebb humoros talmudi anekdoták. Gyanús volna persze, ha csak a történelmünkötől és kultúránktól lelkileg, strukturálisan és objektíven oly távoli őseinken és az ő idejükön nevetnénk.

Az Exodus, mint tudjuk, apáról és anyáról beszél (20,12), a Leviticus viszont anyáról és apáról (19,3), értelmezhetjük tehát férfi vagy női szemszögűnek e könyveket (a Talmud természetesen a Bibliának ezt az ellentmondását is rögtön megmagyarázza és tisztázza). Megkérdezték például egy mestertől: „Meddig szól a szülők iránti tisztelet parancsa?” Mire ő: „Ha az apa felkap egy teli erszényt és a tengerbe hajtja, amaz [a fia] nem alázhatja meg.” A válasz amilyen naiv, olyan abszurd is (de a mondat már önmagában is abszurdnak tűnik); mi csak kiemeljük, hogy ez a naiv-abszurd másfél évezreddel később Lengyelországban, Oroszországban, Galíciában, de még inkább a Habsburg Birodalom nagyvárosaiban a szinte kritikái-irodalmi szintre emelkedett askenázi humor egyik igen erőteljes, tipikus vonása lesz.

A totális abszurd, a végsőkéig fokozott naivitás egy másik jámbor elbeszélésben is megtalálható, mely talán a rejtett, akkoriban még érzéketlen és érzelhetetlen humor egyik legszebb gyöngyszeme. A Dámának, Netinah fiának, egy Askalon városából való pogánynak az esetét elmondó történetre utalok. (Egyébként nem ez az egyetlen róla szóló anekdota.) Dámá fontos tisztséget töltött be a városi közigazgatásban (a tanácsgyűlés feje volt), és egy igencsak extravagáns anyával volt megáldva.

„Anyja egyszer úgy ütötte arcul az egész tanács előtt, hogy a saru, amellyel ütött, kihullott a kezéből. A fiú felemelte és átnyújtotta neki, hogy megkímélje a lehajolás fáradságától.”⁶

A mester elbeszélésében a jelenet valószínűtlensége szürreális komikumba torkollik. Két dolgot kell megjegyeznem: az egyik, hogy ezt az erős, fantáziadús-fantasztikus szürreális motívumot Marc Chagall – Mordechai Segal, a legnagyobb jiddis írók kortársa – már-már derűs poézisként ábrázolja képein; a másik, hogy az imént említett, naiv-abszurdal párosult szürreális komikum a zsidó-keleti anekdotákból és közmondásokból bőven merítő jiddis próza és folklór-irodalom jellemzője lesz.

Gyakran említik Eszter könyvét mint tragikus és ellentmondásos történetet, amelyben, miután jó irányba dőlt el a zsidók sorsa az assír birodalomban, új ünnep, a Purim születik (a héber szó egyébként „sorok”-at jelent). Ellentmondásos, mert az elmaradt népirtás nem reflexióra, hanem óriási ünnepre, bizonyos szempontból a haszid összejövetelekre emlékeztető zabolátlan vigalomra sarkall. De míg a ha-

szid ünnepeket – legalábbis azt állítják – szinte misztifikációba hajló vallásosság jellemzi, a Purimnak nemzeti jellege van, és nagyon is rokonítható a pogánykodó, egalitárius, népies karnevállal. Táncolnak, dalolnak, isznak, nevetnek. S a féktelen nevetésben bohózatok, vaskos történetek, gúnyos tréfák születnek, melyek szöges ellentétben állnak a jiddis komikummal és a közép-európai zsidó humorral.

A Kohelet íróinak humora – és később az askenázi zsidó humor a 18. és a 19. század fordulóján alkotó Osztrópoli Herseltől egészen mai, európai, esetenként Egyesült Államok-beli szellemi leszármazottailag – gyakran csalafinta, célzatos, indirekt. Nevetni sem rengő hassal, teli szájjal szoktak, csak egy finom kuncogás hallik, megrezdül az orrcimpa (ahogy az egyik vicc is leírja), a mosoly a szemben fészkel, s ragyogását is védik: a szemhéj szinte alig észrevehetően leereszkedik, a bőrrön rajzolatok alakulnak ki, a szem sarkába ráncok gyűrődnek, melyek sugarasan a halánték fele tartanak... És ahogy jobb szeretik a mosolyt a nevetésnél, a pikáns viccekben is inkább halkán csámcsognak a témán, mintsem szemberöhögnének valakit. A közönséges, szembeszökő testiséget – legyen az mediterrán, német vagy anglo-amerikai típusú – kerülik. Petronius, Rabelais vagy Cervantes világa idegen a jiddiseiket lelkivilágától, vagyis komikumától.

Végképp szétszóródtak a Földközi-tenger partvidékén és a Közép-Keleten, Spanyolországban még az arab nyelvet is felvették, inkább hajlottak a tudományokra és a filozofikus elmélkedésekre, mint a költészetre, idegenek voltak számukra az ábrázoló művészetek és az építészet, máglyára hurcolták őket, mararusok voltak marranizmus nélkül, szerencsésebb esetben Hofjudenek, udvari zsidók, minden *trickre* és leleményre szükségük volt a túléléshez, a középkorban kulturális identitásuk sem volt, nemhogy iróniába játszó komikumkultúrájuk, melynek magasabb szintjét, a humort pedig ne is említsük.

A zsidók egyetlen „építészete” akkoriban a kabala, a zsidó istenábrázolás sajátosság tudománya volt. A kabalából ered a már ki tudja, hanyadik messianisztikus recept; a galutban élő nép újból a Messiásban próbálja identitását visszaszerezni. De az inkább groteszk, mint neveléses Sabbatáj Cvinek, az abszurd hamis Messiásnak sem sikerült nevetést vagy mosolyt fakasztania.

Miután már néhány előőrskük ott volt Nyugat-Európában, és kiűzték őket Spanyolországból és Portugáliából, a 15. század végén tömegesen tűnnek fel a kontinens keleti felén. Egy sajátosság helyi szituáció miatt a lengyel területeket választották, onnan rajzolták szét: észak fele Litvániába, kelet felé Belorussziába és Ukrajnába, dél felé Galíciába, Besszarábiába és Moldovába. A Mezopotámiában kikötött mediterrán nép a havasok, a jég, az ólomszürke egek lakója lett.

Szükségből átvették, megújították, átalakították, átgyúrták a jiddist. Az eredetileg ófelnémet tájzólás később héber és szláv kifejezésekkel és zsargonszavakkal gazdagodott, és hosszú fejlődésen ment keresztül, míg a mindennapos érintkezés nyelvéből a kulturális reneszánsz nyelvévé vált.

A Soá előtt Európában (a háború utáni pedig az Egyesült Államokban, ahol folytatni próbálták a jiddis tanulmányokat és a jiddiskeit) Chelmről és ostoba lakóiról meséltek anekdotákat a gyerekeknek.

Egyes kutatók szerint Chelm csak a legendában létezik, mások szerint a Lublintól keletre, szinte a mai orosz határon fekvő Chelmo nevű várossal azonos. Ki tudja. A keleti zsidó hagyomány és benne a lengyel és orosz zsidó népi kultúra szinte teljes egésze szóbelileg hagyományozódott, az írásbeli adatok közül is több megsemmisült a vészorszak és a nácizmus alatt. Én azon a véleményen vagyok, hogy Chelm csupán a zsidó emlékezet városa.

Van, aki szerint a chelmiek a németországi Schilburg lakóihoz hasonlítanak (egyébként a görögök óta minden nép történetében van egy „mások” városa). A talán „másabb” és „bugyutább” chelmiek a maguk mesüge módján állandóan és rendületlenül – ahogy Israel Knox írta – olyan vállalkozásba fogtak, ami azonnal kútba esett. Viszont szentül meg voltak győződve arról, hogy sosem szabad földadni, és mindig újrameztek.

A serénykedés, az újramezdés, a veszett fejsze nyele feletti bánkódás helyett a cselekvés hétköznapi filozófiájának köszönhető, hogy a jiddiskeit egészen a nácizmusig fennmaradt. És virágzott. Már csak azért is, mert ellentétben a gyakran írt és hangoztatott véleménnyel, a keleti askenázok megtanulták megismerni és kiismerni a gojokat, a nem zsidókat, és megismerni önmagukat és önnön „másságukat”. A jiddiskeit folklórtörténetében nagy szerepet játszó snorrerek, a legendás koldusok, akiknek gestáin oly jókat lehet nevetni, zseniálisan adták ugyan elő gesztusokkal kísért jammerolásukat, de ha jobban megfigyeljük őket, látjuk, hogy a bizalmas kapcsolat ellenére egy kissé fölényes távolságtartással szemlélték a szegénységet, és alig leplezték megvetésüket a gazdagok iránt. Valószínűleg 1597-ben történt, hogy néhány, Schilburg városáról szóló írást lefordították a kor erősen németesített jiddis nyelvére; úgy tűnik, ezek szolgálták alapul a chelmiekről szóló, általunk is ismert anekdotákhoz, melyeknek szövege azóta persze számos változáson ment keresztül.

Mindenesetre az anekdoták, az új zsidó humor első fennmaradt emlékei megmutatják, hogyan lehet akár a Talmudot is gúny céltáblájává tenni, hogyan kell önmagunkon nevetni. És mutatják a próbálkozásokat is, hogyan akarták bevonni ebbe a nevetésbe a gojokat, a nem zsidókat. Az egyik példázat (mely egyébként a chelmiekről a Habsburg Birodalom területén kerengő, utólag átirított történeteknél is jóval későbbi) rávilágít, milyen nehéz megnevetetni a parasztokat, polgárokat, katonákat, az első „másoktól”, a zsidóktól annyira „másokat” [lásd *Függelék/2*].

A 18. század elejére datálható viszont a pietizmusból, miszticizmusból, naivitásból, extravaganciából, hedonizmusból és marginalizációból álló csalamádé: a keleti haszidizmus születése. A mozgalom elindítója a szinte legendás hírű Israel Baál Sém Tov. Valószínűleg 1698-ban született, és a hagyomány szerint 1760-ban halt meg. Az általa megélt és hirdetett zsidóságot

extrém, szinte elfogadhatatlan megnyilvánulások és neurotikus vallásosság jellemezte; a haszidok szereték viszont a népzénet, a túljátszott gesztusokkal kísért éneket, a ritmikus táncot. A létezés örömteli volt számukra, és valamiféle promiszkuis testvéresülésre törekedtek. Minden szuperlatívuszokban élt, mindent felfokoztak a végletekig.

A (már hanyatló) haszidizmus annyira lenyűgözte az „asszimilált” Joseph Rothot, hogy így írt róla: „...láttam őket táncolni. Az nem egy degenerált nép tánca volt. Nemcsak egy fanatikus hit tánca volt. Kétségkívül egészséges boldogságot sugárzott, amely a vallásos érületben tudott kifejeződni. A haszidok kézen fogták egymást, körben táncoltak, megbontották a kört és tapsoltak, jobbra-balra mozgatták a fejüket, megragadták a Tóra-tekerceket és úgy forgatták őket, mint a lányokat, majd a mellükhöz szorították, megcsókolták őket, és sirtak örömeikben. Erotikus örömet árult el ez a tánc.”⁷⁷

Baal Sém Tov népi-nemzeti mozgalma heves vallási, kulturális és társadalmi vitákat robbantott ki. A neveléses-groteszk (de nem az ironikus-szellemes) őscsiráját nemcsak a Habsburg Birodalom, de Berlin, Párizs, London és New York művelt és kiábrándult zsidósága is könyörtelenül kigúnyolta a 19. században és a 20. század elején. A mai amerikai zsidó humor is gyakran nyúl ehhez a témához. Ezért vettem be válogatásomba néhány olyan anekdotát és viccet, amelyet francia kultúrával átítatott párizsi zsidók írtak át az első világháború után, irgalmatlanul élcelődve a haszidok kárására.

Egyébként a művelt, tanult, velejéig polgár zsidóság történelmi és osztályhelyzetéből fakad, hogy szélsőségesnek, sőt megvetendőnek ítélte a haszidizmust: a már jól integrálódott, új zsidó szakmai és pénzpolgárság nehezményezte a „hamis” zsidósággépet.

Érdekes a mélyen zsidó közép-európai író, Franz Kafka esete. 1911–12 telén Prágában megismerkedik a lebergi zsidó színházzal, s attól fogva mindent megtesz, hogy elősegítse a Café Savoy-beli fellépésüket. Közvetlenül is segít Jitchak Löwynek, a rongyos társaságot vezető komikusnak, s eközben magában észleli a filo-jiddiskeitje okozta ellentmondásokat. Amikor azon kapja magát, hogy a matrónákat, a társulat híres zsidó „mamé”-it csodálja, nyilván eszébe jut, hogy az ő furcsa mamája is egy Löwy, míg őt magát viszont Franznak hívják: az apja adta neki ezt a nevet Ferenc József császár tiszteletére... Közledek a keleti zsidósághoz, mégis bizalmatlan iránta vagy kifejezetten fél, pedig szereti. 1912. november 6-án írja a nem sokkal előtte megismert Felice Bauernak: „A jiddis színházról természetesen nem gúnyosan beszéltem, talán nevettem, de ez a szeretet része.”⁷⁸ A jiddis színházról ellesett iróniát és rendkívül árnyalt komikumot átviszi regényalakjaiba: *A per bíróiba* és *A kasztély földmérésébe*...

És azt se felejtjük el, hogy a haszidizmus nagyon is ellentétes a neurotikus Selbsthass-szal, a dühödt önutálatlással és önmegvetéssel, mely azokat a zsidókra jellemzi, akik miután elvesztették azonosságukat a jiddiskeitell, a kultúra, a tudományok, a művészet

közép-európai műhelyében való azonosulás nehéz útját választották. A haszid vitalitásnak nagy szerepe van abban, hogy a zsidó anekdotákban kifigurázzák a halált, de az öngyilkosságot általában kihagyják.

A naivitás korát élték még akkor, amikor például a berdicsevi Jichák Löwy szellemes és tiszteletlen vádat írt Izrael Istenéhez:

Jónapot néked, Világegyetem Ura,
Én, Löwy Jichák, berdicsevi Sárának fia,
azért jöttem hozzád, hogy protestáljak
a Te Izrael néped képviselőtében.
Mi bajod a Te népeddel?
...

1774-ben Lengyelországot felosztják Ausztria és Oroszország között, és Galiciát a Habsburg Birodalomhoz csatolják. Ennek a politikai eseménynek később nagy társadalmi, kulturális, pszichológiai hatása lesz a jiddiskeitben. Éppen akkoriban válik ismertté a zsidó humor egyik központi alakja, Osztropoli Hersel (1770?-1810?). Ukrajnában született, a besszarábiai határ mentén. Az osztrópoli nevet azért kapta, mert az osztrópoli hitközségben volt sóhet, azaz rituális metsző. A rendkívül intelligens és a szellemes választára, sőt a szatírára mindig kész Hersel, mivel egyáltalán nem tisztelte a bevett dolgokat és a tabukat (míg az Ostjudeneket agyonszabályozták „vallási” tabuk), magára haragította a város vezetőit, és ezért távoznia kellett. Besszarábiában, Galiciában, Ukrajnában vándorolt, és hamarosan rendkívül népszerűvé vált a fogadókban és szállókban, ahol célzatos és csípős humorral fűszerezett történeteket játszott és mesélt el. Később a híres rabbi, Baál Sém Tov unokájához, a Mezericsi Baruchhoz csatlakozott, aki egyébként lelki beteg volt, súlyos, visszatérő depressziói voltak. Hersel amolyan udvari bolond lett, és kifinomult gesztusművészettel kísért különleges tréfáival megpróbált uránál sokkterpáit alkalmazni (ma így neveznek). Ám a rabbi udvartartása nem nézte jó szemmel, ezért elbocsátották. Nem sokra rá meghalt, negyvenévesen, de a besszarábiai, galíciai, ukránai emberek sokáig emlékeztek rendkívüli mimikai képességeire, pergő elbeszéléseire, jól ülő poénaira, emberségére.

A nagy jiddis humornak volt hát kiindulási pontja, magasiskolája. Sőt mi több, az egész askenázi zsidó humornak ő volt az ősatya.

Ez a batlen, ez a (haszid *pietas* nélküli) jámbor vándorkomédiás, aki kész volt személyesen megfizetni a saját függetlenségét, és jól ismerte az emberi lélek legvédehetőbb és legrejtettebb zugait, csodálatos anekdotákat hagyott ránk. Ő volt a Haszkala (a zsidó felvilágosodás) előtti jiddis folklórirodalom legkiemelkedőbb (és soha el nem ismert) személyisége.

Mivel az Osztrópoli – anélkül, hogy tudatában lett volna – körvonalazta a vicc alapsabályait, igen érdekes volna tudni, vajon olvasta-e őt Sigmund Freud, amikor zsidó viccgyűjteményéhez keresté.

A tömegek bizalmatlanul és/vagy közömbösen, az ortodox rabbinátus és az orosz hatóságok gyanakvóan nézték a Haszkalát, mely a Habsburgok izraeliták-

kal szembeni új politikájával együtt felrázta a babonás vallássalátogatott régi jiddiskeitet.

Ennek az új, nyitottabb világszemléletnek a jegyében borult virágba a 19. század közepén a nagy jiddis irodalom. Bár azt is el kell mondanunk, hogy a legnagyobb írók, akik mind cári fennhatóság alá tartozó területen (Litvániában, Lengyelországban, Belorussziában és Ukrajnában) születtek, a lengyel és orosz zsidók nagy kivándorlási hulláma idején – kivéve néhányukat, akik Palesztinát választották – az Egyesült Államokba mentek.

A Haszkalához kötődik Mendele Mojher Szforim (Mendele, a könyvárus), a jiddis irodalom pátriárkája is. Mélyen megrázza az a nyomor, erkölcsi, társadalmi és emberi aljasság, amit maga körül lát (és drámaian látat műveiben), és mégis (vagy talán éppen ezért) Sólem Aléhemmel együtt a szatirikus-humoros irányzat elindítója lesz, amelyet később szinte az egész ostjudisch kultúra követni fog. Feledhetetlen Mendele Szforim ostorozó iróniája a zsidó „tehén” kapcsán *Az üszőborjú* című elbeszélésben, vagy Tevjének,¹⁰ Sólem Aléhem egyik szellemes regénye, a *Tóbiás, a tejesember* népszerű főszereplőjének patetikus komikussága.

Általában Isaac Bashevis Singert (1978-ban Nobel-díjjal tüntették ki), és Shmuel Josef Agnont (szintén Nobel-díjas) tartják a legnagyobb ostjude íróknak. De míg Agnon, a jiddiskeit identitását elvesztve, már 1907-ben Palesztinába vándorol, és héberül kezd írni, Singer, noha fiatalon, harminckét évesen (1935-ben) New Yorkba költözik, váltig úgy érzi, jiddisül kell kifejeznie magát. Később ő maga szerkeszti szövegei angol fordítását.

Rendkívül érdekes, hogy e két írónál állandóan jelen van a fantasztikus-célzatos elem, és ott húzódik egy szürreális humorhoz közeli komikus szál. Talán az *Ellenségként, barátként*¹¹ című, a talpiti szélről szóló „naiv” mese pár oldala a legszebb Agnon Osztrópoli Hersel világához oly közeli lapjai közül.

Miközben a 19. és 20. század fordulóján előbb a szocializmus, majd a cionizmus rendezi át a jiddiskeit képét, és a Habsburg Birodalom egész zsidó polgársága új irányok felé indul, és a – Theodor Herzl szavaival élve – „teokratikus archaizmuis” újrarájzolódik, Sigmund Freud ellenvélemények keresztútjében felveti *A vicc és viszonya a tudattalanhoz* (1905)¹² kérdését, mint ahogy öt évvel korábban egy francia zsidó, Henri Bergson megjelentette (1800) *A nevetés. Tanulmány komikus jelentéséről*¹³ című könyvét.

Kortárs tudósok, gondolkodók: Freud 1856-ban születik, Bergson 1859-ben. Mégis alapvetően különböznek, nemcsak azért, mert az előbbi orvostudományt tanult Bécsben, a második pedig filozófiát a Sorbonne-on. Hanem azért is, mert bár mint sok „más”, Freud is az asszimilációs folyamatot követte a Habsburg főváros társadalmi szövetében, de a jiddiskeit megtanította a *Witz* identitást nyújtó és egyben regeneráló értékére. A pszichoanalitikus a saját módszerével megvilágítani, értelmezni és elhelyezni akarja a viccet, az integrált, generációk óta asszimilálódott családból származó Bergson pedig önnön rejtett

„másságát” olyan nemzetben és kultúrában éli meg, ahol igaz ugyan, hogy lehetett Dreyfus-ügy, amely megpróbálta kiszorítani a „zsidó” Proustot, de még álmában sem jut neki olyan konfliktusos, ellentmondásos és mégis vitális sors, mint az Ostjüdischkeité – amelynek az ostjude és „bécsi” tudós rengeteget köszönhetett. Nem véletlen, hogy mindig is bizalmatlanok voltak vele szemben, és haragudtak rá, s ez később az osztrák nemzetifasiszták „árja” kifogásába torkollott. Freudnak Londonba kellett emigrálnia, Bergson szeretett városában, a németek megszállta Párizsban halt meg. Az integrált Bergson Nobel-díjat kapott 1927-ben, Freud, a zsidó és pszichonaltikus, a „más” általános méltánylást a nyugati tudománytól.

Ettore Schmitz irodalmi identitása bizonyos szempontból ellentétes ezzel. Írói munkásságának kezdete ugyanolyan körvonalazatlan volt, mint németesített zsidó vezetékneve: németül a *Schmitz* forradást, vágást jelent, de baklövést, ákombákomot és néha rosszul sikerült nyomatot is – micsoda ínycsiklandozó kínálat az önelemzésre, a fel- és lemenő ágak bogozgatására. Amikor viszont kifinomult és feltehetően nem tudatos iróniával felfedezte, hogy Italo is meg Svevo is [olaszul az italo = olasz, svevo = sváb, német], megjelent írásaiban a komikum eleinte éppen csak jelezve, szinte kitapinthatatlanul, majd később egyre meghatározóbbá vált. Miután megismerkedett Freuddal és a pszichonaltizissal és legalább két Freud-tanítvánnyal személyesen is, megírta a *Zénó tudatá*-t, a zsidó humor legjobbait jellemző visszafogott, kissé fegyelmezett mosoly mesterművét. Hisz Svevo híres orvosalakjai, akikről olyan találóan írt Alberto Cavaglion,¹⁴ a *Zénó tudata* előszavának S. doktorától kezdve, talán nem töröl metszett mesügek, szinte szánnivalóan ostobák mind? A Coprosich név maró iróniája – ami annyira megragadta a James Joyce-t, aki a zsidó nevetésből az ő Leopold Blumja ellenére sem értett sokat – az első a szinte bohózatba való szereplők sorában. És Guido Speier, Zénó sógora talán nem az az ízig-vérig mesüge, amelyen annyit élcelődnek a zsidó történetekben? Tévedésből öngyilkos lenni, sőt tévedésből élni, a bugyutaság netovábbja.

Ha *A vicc és viszonya a tudattalanhoz* freudi tételeinek nem mindig világos teóriáit akarjuk alkalmazni, attól félek, a tudatos és tudattalan problémája Svevo humorában elemezhetetlen. Valójában az elbeszélő egész filozófiája egy olyan ember iróniáján és ironikus értelmén alapszik, aki úgy érzi, hogy az élet még adósa maradt valamivel. És ha igaz az a mondat, amit állítólag a halálos ágyán mondott a latisanai kórházban az autóbalesete után: „Vardé fioi come che un mori”,¹⁵ akkor iróniája azonos azonos azzal a demisztifikáló, rendkívül kifejező mosollyal, amelyet a Koheletben és Osztrópoli Hersel csipkelődéseiben ismerhettünk meg.

Umberto Sabának és Giorgio Vogherának, a másik két trieszti irodalmárnak nyilvánvalóbb, de árnyaltabb, kevésbé direkt kapcsolata volt a humorral. Saba nem volt szellemes alkat, de szívesen, olykor megátalkodottan kereste a viccet. Van egy sziporkája,

amely a *Witz* abszolutizmusával él, egy már meglehetősen elkoptatott témáról: „*Á la recherche du temps perdu*. A legszebb könyv, amit valaha asszony írt...”

Anonimo Triestino (Giorgio Voghera) *A titok*¹⁶ című regényében – nem is szólva a meglehetősen kekeggyanus, ironikus címről – van néhány burkoltan komikus szereplő: Klausner, Olendorf, Babich.

Svevo, Saba és Voghera így az Ostjudentum végvárai Közép-Európa déli részén.

A zsidóság ma már ritkán nevet és mosolyog Európában, igen ritkán Izraelben és sokat az Egyesült Államokban.

Talán igaz – mint ahogy már mondtuk –, hogy az amerikai zsidó humor és ironia átlátlanságból származik. Vagyis másodkézből kapott, utalásos. Ha viszont Chaplin valóban zsidó volt (ezt az állítást például Giorgio Voghera cáfolja), ő volt a mozi legnagyobb snorere és slimázlja (szerencsétlen flótása), mint ahogy Woody Allen az élő abszurd legnagyobb batlene.

A zsidó-amerikai film tényleg olyan kultúrát mutat be, amely kizárólag egy sikeres átültetésnek köszönheti létét? Vajon csakugyan sikerült a műtét? És akkor a pszichoanalízis, amely nevetés és tréfa tárgya Amerikában, rosszul átültetett kultúra, vagy pedig már leáldozott a napja?

Egyébként Chaplin nem amerikai, viszont a történetek és a viccek amerikaiak. Woody Allen sem volna érthető, nem állna meg New York nélkül. New York Amerika? Ez viszont olyan, mint a közismert vicc: „Mi a zsidók fővárosa?” „New York.”

A zsidó-amerikai anekdotákat általában jiddisből fordították és adaptálták az Újvilágra, és hogy pedigret, karátszámot adjanak nekik, itt-ott jiddis szavakkal, kiszólásokkal spékelték meg őket. Olyan szavak fordulnak elő bennük rendszeresen, mint mesüge, snorrer, Luftmensch (a Luftmenschet, vagyis a levegőből élő embert egy nagyon ügyes színész keltette életre a filmvásznon – Groucho Marx –, de a testvérei, Chico és Harpo is). Mégis az a kellemetlen érzésünk, hogy fakó másolatokkal van dolgunk, egy már távoli történelmi, érzelmi és kulturális valósággal.

A három leggyakoribb téma: a mamaizmus, a válás és a pszichoanalízis. Egy Rómában működő szefárd orvos, David Meghnagi, írt egy rövid tanulmányt az amerikai „zsidó nevetésről”. Állításainak alátámasztására bizonyítékként beilleszti néhány általa idézett anekdotába a híres „mamé”-t (védőistenség, aki, mint köztudott, például a Freud családban is uralkodott). Mivel állítólag a mamaizmust, a vallást és a pszichoanalízist lehet ötvözni, erre is hoz példát. Íme: „Miért volt Jézus zsidó?”, kérdezi egy amerikai Davidele, követve a legradicionálisabb ostjüdisch történetek szokásos kérdés-felelet (vagy néha kérdés-kérdés) modelljét. „Mert harminchárom éves koráig az anyjával élt, Isten fiának hitte magát, és az apja mesterségét akarta folytatni.” Ahogy az európai zsidó vicceknek, ezeknek is rengeteg variánsa van, míg az alap téma változatlan marad.

Még egy, Meghnaginál nem szereplő vicc: „Miért nem nősült meg a názáreti Jézus fiatalon, ahogy pe-

dig az elő van írva?” „Mert nem talált jó sadhent.” A sadhen, a házasságközvetítő, számtalan jiddis vicc főszereplője, a 19. század jellegzetes figurája, különösen az orosz és lengyel területen volt nagy szerepe. Ritkábbak, ámde szórakoztatóbbak a Galíciából vagy általában Közép-Európából származó sadhen-vicek. Az európai témákat fölelevenítő zsidó-amerikai anekdoták szívesen emelik ki a bonyolult kapcsolatot a már jócskán felnőtt zsidó férfi (felejtjük el a bibliai korokat...) és viszonylag idős anyja között, aki uralodik a fián, de ugyanakkor lesi minden szavát.

Vajon miért nevetnek olyan sokat azokon a „vallásos” anekdotákon, amelyekben állandóan a protestánsokkal és a katolikusokkal méricskéljük össze magukat? Talán félnek a „vallási” marginalizációtól? Azt remélik, hogy más vallási közösségek is ökumenikusan együtt nevetnek? Felszabadultan nevetnek még a pszichoanalízisen is mint „zsidó tudományon”.

Az Egyesült Államokban eredményesen kutatták a (Kelet-Közép-Európában élő) keleti zsidóságot, humorát viszont gyakran félreértették. Bár ezen, ha tekintetbe vesszük a két korszak – Európa és Amerika, egy elveszett identitás és egy új identitás keresése – közötti szakadékot, nincs mit csodálkozni. Létezik továbbá egy olyan meggyőződés is, hogy az a drámai valóság, amelyben az izraeli zsidóság él, sem kedvez a jiddiskeit és a hozzá kötődő humor esetleges kulturális reneszánszának. Sőt. Egy kicsit tucatszerű, viszont szent-ségtörő történet, amely az európai Judentumban keletkezett, így szól: „Miért akarják a zsidók mindenképpen Jeruzsálemet fővárosuknak?” „Hogy vezetőik bármikor pillanatok alatt eljuthassanak a Sírátófalhoz.”

A válasznak van egy variánsa is: „Hogy a vezetőik könnyen a gyehehnára jussanak.” (Vagyis a Sion-hegy alatt található Hinnon völgybe, ahol az apokaliptikus irodalom szerint a pokol, a bűnhődés helye van.) Volt, aki azt hitte, hogy ezeket a vicceket antiszemitaik kreálták; holott az igazság az, hogy Európában születtek, ahol a „laikus” zsidók néha még tudnak görbe tükröt tartani önmaguk elé, meglátni és kinevetni magukat.

Ahogy ma, Woody Allent leszámítva, válságban van a könnyed zsidó-amerikai humor, legalábbis innen úgy tűnik, küszködik a zsidó-amerikai próza is. Ez alól csak két, kifinomult, de röpké humorral megáldott, nagy író kivétel: Bernard Malamud és Saul Bellow. (Malamud nemrégiben halt meg, és talán Bellow is kiírta már magából a legjobbat.) Hivatkoznak még Amerikában Philip Rothra. S noha *A Portnoy-kór*-ja nem olyan régi, 1967-es regény, mégis távoli. Azonkívül a szexuális töltetű humorban van az erőssége; inkább amerikai-zsidó tehát, mintsem zsidó-amerikai. Legutóbbi könyve, az *Az ellenélet*¹⁷ dacára is született róla Bécsben egy anekdota [lásd *Függetlenség*/3], amely mosolygós gonoszsgal úgy tesz, mintha nem értené sem az Európában kulturális ihletet kereserű amerikai zsurnalizmust, sem az egyébként köznapi Roth vezetéknevet. A lényegretörő és találó *Witz* világosan érzékelteti a „különbséget” Joseph Roth, az Auszriait és az Ostjudentum nagy rap-szódja és Philip Roth, a „kicsi” között.

Aki zsidó viccgyűjteményt akar összeállítani, annak kevés és sokszor megbízhatatlan forrás áll a rendelkezésére. Általában megszokott és kissé elavult témák szerint csoportosítanak: a gazdagok fővénysége, a szegények élelmessége, a stetlek piszkossága, a sadhnek bugyuta ügyködése, a sameszek ravasz-sága, a snorrerek elkeseredettsége. Néhány történet kiostaltandó, mert egyértelmű, hogy antiszemita gyártották ostoba és alantas zsidóellenes kampányaikhoz; sok felső-középosztálybeli zsidó mesélt az első világháború után penetráns Selbshasstól duzzadó, szinte felfoghatatlanul önpusztító, apokrif anekdotákat. Magát Freudot is – talán mert nem volt valami jó humorérzéssel megáldva – csapta be olyan vicc, amit Berlinben költöttek, talán épp a Göbbels irányította népi kultúrmisszióiban.

Nevettek, mosolyogtak a többi valláson vagy azok papjain. Még az atyák vallását: a Talmudot, a bölcseket, a rabbikat, a kóser étkezés szabályait, az előírásokat, a Jom Kippurt és a rituális bűjtöt, a szombat szentségét és a haszidizmust sem kímélték... Az ízig-vérig proto-zsidó názareti Jézus az egyik leggyakrabban kipécézett alak. A legszórakoztatóbb, vagyis a legtömörebb és legcsattanósabb „vallásos” anekdoták a Közép-Európa kulturális kontextusába már beilleszkedett, kevésbé szegény és elmaradott Judentumból származnak.

Elég könnyű felismerni az amerikai, illetve az orosz-lengyel területről származó „vallásos” történeteket. Kicsinyesség jellemzi őket, és ez időnként hatásukat is lerontja.

Osztropoli Hersel iskolaalapító volt, de a galíciai, moldovai, erdélyi, magyar és főképp bécsi iskoláé. Hersel, az autentikus zsidó arra tanított, hogy stílussal, habozás nélkül mosolyogjunk, nevéssünk az apák vallásán; inkább kiábrándított, mint lázadásra serkentett. Humora arisztokratikus és elitista.

A Soá ellenére Európában, a volt Habsburg Birodalom jiddiskeitjének a határvonalain belül, tehát ahol a Kafkák, Altenbergekek, Svevók alkottak, ha megcsappanva is, de fennmaradt a humor.

Elméselhetem egy személyes emlékemet, mely egyben bizonyíték is? Apám, egy leMBERGI (Galícia) őstől származó Funkelstein, legalábbis így mondták (csak nem snorrerek ivadéka vagyok?), nem tudott nevetni, de néhány sikertelen kísérlet után megtanult mosolyogni. Mégis jól szórakozott, amikor azt a viccet adta elő, amit a század eleji Bécsben gyűjtött, azt hiszem, családi körben. A nevetés tárgya szokás szerint ismét Sigmund Freud: „Miért nem nevet soha Freud doktor?” „Mert tiltja a vallása.” „Tehát azért, mert zsidó?” „Nem, azért, mert pszichonalitikus.”

A Judentum a közép-európai kultúrához mérte magát, de annak egyik tartóoszlopává is vált. Ennek a művelt, kifinomult, nagy intellektussal rendelkező zsidóságnak sosem volt kapcsolata Oroszországgal, Lengyelországgal, Ukrajnával. I. Bashevis Singer Amerikába emigrált, Freudnak el kellett hagynia Bécsét. Odessza inkább Tolsztoj, mintsem Iszaak Babel révén híres. De amikor a bécsi zsidóság asszimilációjáról beszélünk, ne feledjük, hogy zsidó intellektuali-

tás csak egy soknemzetiségű Habsburg Birodalomban tudott virágozni, mint ahogy a birodalom sem lett volna oly életerős és sokszínű a zsidók hatalmas hozzájárulása nélkül.

Noha a humor – ami már nem a jiddiskeit humora – a birodalom szétesésével elvesztette primátusát és kulturális hatalmát, néhány vadonatúj anekdota mégis Bécsben született. Jót nevettem, amikor azt mesélték, amelyben egy batlen és Luftmensch lelkülettel megáldott snorrernek sikerül meghívatnia magát a pápával a szegények évi vacsorájára. Bizony sokért nem adtam volna, ha snorrer őseim lettek volna.

Amikor az első világháború után Raymond Geiger megpróbálta rekonstruálni az anekdotakincset – amit aztán úgy adott ki két kötetben Párizsban, hogy nem ellenőrizte autentikusságát –, általában néhány olyan kiemelkedő batlentől gyűjtött, akiket az akkor még erős francia kultúrhatás alatt álló Lengyelországból hívtak, vagy akik Szovjet-Oroszországból menekültek. Ezek a batlenek, ahogy ezt az akkori Párizsban élő Joseph Roth meséli, vándorkomédiások, udvari bohócok, filozófusok, bolondok voltak... A batlen „anekdotákat talál ki, figyelmesen hallgatja az emberek disputáját, csacskaóságokat eszel ki”. Olaszországban Gian Dauli író az első világháború után foglalkozott a témával, anélkül, hogy a rezsím zaklatta volna, azokban az időkben ugyanis a zsidó nagypolgárság néhány prominens alakja csatlakozott a fasizmushoz.

Geiger sok anekdotája, amit Dauli is átvett, velejéig antikommunizmussal fertőzött. Nem nehéz kitalálni, hogy a priori szándékosan írták át őket bizonyos ideológiai célokból; sokkal szórakoztatóbbak viszont a nem fasizálódott és nem előítéletesen szovjetellenes politikai anekdoták.

Nagyon érdekesnek találom Salcia Landman *Jüdische Witze* című, háború után írt és először 1962-ben publikált könyvét. Bár az a gyanúm, hogy a közép-európai származású kutatónő azt hiszi, hogy a viccek és az anekdoták szigorúan kötöttek és megváltozhatatlanok. Nem így van. Gyakran alakultak át az éppen adott történelmi és politikai helyzet függvényében. E gyűjtemény anekdotáit is a pillanat szülte szükség szerint helyzetük át olykor. Az árnyaltabbakat és érdekesebbeket esetleg Bécsbe, Budapestre vagy Triesztbe költöztettük. Az egyik legszórakoztatóbbnak – amelyben egy ágrólszakadt, eszes snorrer, hogy megéljen, turistahajó-kormányosnak áll [lásd *Függelék/4*] – nem lett volna értelme, ha nem Triesztbe rakjuk, épp a trieszti öböl jellegzetessége miatt; míg a másik szereplő, a hajótulajdonos kapitány csakis egy dalmát vezetéknévű tengeri medve lehetett.

Nemcsak egy Rotschild nevetséges, ha kigúnyolja a koldus; a snorrer iróniájának egy trieszti zsidó bankár, Schmitz ugyanolyan hihető és nevetséges tárgy lehet.

Volt olyan történet, amit viszont Párizsba helyeztünk át. Szerintem nincs ebben semmi kivetnivaló, feltéve, ha nem hamisítjuk meg a humor jellegét. Miért ne lehetne a jiddiskeitből származó zsidó humor az egész európai askenázi Judentum sajátja?

Azt vizsgáltuk, hogy a kelet-közép-európai zsidók miért tudnak olyan jól nevetni, miért kedvelik az író-

niát, a humort, a komikumot. Igaz, ahogy az egyik történet mondja, a zsidók szeretik előadni, eljátszani anekdotáikat, vicceiket, poénjaikat. S talán egyszer s mindenkorra le kellene szögezniük, hogy a Witz, a poénra hegyezett párbeszéd általában egy vagy két mondatból áll, kérdésből és feleletből, míg az anekdota több mondatból is állhat. Arra a tipikus Jankele és Davidele (vagy Jakob és David) anekdotára gondolok például, amelyben Jankele (vagy Jakob) kifejti a barátjának, mi történhet vele, ha besorozzák, és háborúba küldik. [Lásd *Függelék/5*] Az Ostjudenek erőszak iránti gyűlöletétől, háborúellenességétől és a háború szörnyűségeitől eltekintve is nehezen tudnám viccnek tekinteni ezt az álpárbeszédet, valójában szinte szurreális monológot.

Mindenesetre ez az anekdota kulcs, legalábbis az egyik kulcs az askenázi humor magyarázatához. Ahogy a zsidók megértették az emberiség többi részét, úgy megértették önmagukat is. Önmagukon nevetve, előbb, mint az emberiség többi részén, megmenekültek. Nem ismerek anekdotákat a végső megoldásról, hacsak nem olyat, amelyet antiszemita kreáltak, ismerek viszont zsidó történeteket a 19. század utolsó évtizedeinek orosz pogromjairól. Nevettek rajta. (Természetesen a Soából már nem lehetett így megmenekülni.) Megérteni azt a valóságot, amibe beilleszkedtünk, azt jelenti, megérteni az érem másik oldalát, a másik énünket, talán mindazt, ami árnyékban maradt.

Jahve nem „jó” isten, udvariasan kell vele bánni, de ravaszul is. A zsidók sorsa mindig abból állt, hogy meg kellett védeniük magukat, hogy fennmaradjanak. Amikor valakinek törnie kell az eszét, nem sír. Inkább nevet a végén: nevet és mosolyog, amikor megmenekült, amikor újra ura a helyzetnek. Még ha Hitler nem halt is meg: csak uniformist cserélt.

DOROGI KATALIN FORDÍTÁSA

FÜGGELÉK

[3]

A római kormány egyszer parancsba adta, hogy az izraeliták ne foglalkozzanak a törvény tanításával, Pappus ben Jehuda látta egy ízben, amint rabbi Akiba, a Nagy mester nyilvánosan gyűlést tart, és a törvényre tanítja a népet.

– Nem rettegsz a kormány hatalmától? – intette a Mestert.

– Hadd feleljek egy példázattal – válaszolt rabbi Akiba. – Mihez hasonlít ez: a róka esetéhez, aki a folyóparton sétált, és látta, amint a halak összeverődnek.

– Mi elől menekültek? – kérde tőlük.

– A hálók elől, amelyeket az emberek utánunk kivetnek.

„Jöjjetek ki, kérlek, a szárazra, ha úgy féltek a vízben – szólt a róka –, és lakjunk együtt, én és ti, amint őseink is együtt laktak egykoron.

– És még terád mondják, hogy legokosabb vagy az állatok között? – felelték gúnyosan a halak. – Nem

okos vagy te, hanem bizony bolond vagy te! Mert ha már azon a helyen félünk, ahol életünk feltétele, a víz is megvan, mennyivel inkább kell félünk azon a helyen, ahol biztos a halálunk.

– Mi is így vagyunk – fejezte be példázatát rabbi Akiba. – Most, hogy itt ülünk, és foglalkozunk a Tórával, amelyről pedig írva van,¹⁸ hogy „ez a te életed és napjaid tartóssága, ily nagy veszélyek lesnek ránk, hát még mennyivel nagyobb veszélyek várnának ránk, ha eltérnénk tőle.

DR. MOLNÁR ERNŐ FORDÍTÁSA

[2]

Amikor egy paraszt jiddis anekdotát hall, háromszor nevet: amikor elmesélik, amikor elmagyarázzák neki, és amikor megérti.

A polgár viszont kétszer nevet: amikor elmesélik, és amikor elmagyarázzák neki. Nevet, de nem képes megérteni.

A tiszt csak egyszer nevet, akkor, amikor elmesélik, mert nem akarja, hogy el is magyarázzák, és ha el is magyaráznák, sem értené meg.

Ha viszont zsidó hallja az anekdotát, felkiált:

– Egek ura, hisz ez már a könyökömön jön ki!
És még szórakoztatóbban meséli el.

[3]

Egy amerikai újságíró, Samuel Rubinstein Bécsbe utazik, hogy meginterjúvolja a főrabbit. Kortárs zsidó kultúráról és zsidó írókról beszélgetnek.

– Szerintem a zsidóság értékeit leginkább Philip Roth domborította ki *A Portnoy-kór* című regényében – mondja Rubinstein.

– Hiszen Roth nem is írt ilyen című könyvet, az ő leghíresebb regénye a *Radetzky-mars*¹⁹ volt!

– Rabbi úr, azt hiszem, Ön téved.

– De kedves Rubinstein, hiszen Joseph Rothnak ezt a könyvét...

– Jaj, persze! Igaz is, Joseph Roth... a *Radetzky-mars*... Mi is az tulajdonképpen, a bécsi maraton?

[4]

Grünberg, a snorrer munkát keres. Ajánlólevelet is kerít, mely szerint ő remek sétahajó-kormányos. Megkeresi a kikötőben Arnerich kapitányt, aki rögtön vizsgáztatni kezdi:

– Ismeri a kikötő torkolatát a gáttal?

– Gondolja, hogy nem ismerem Triesztet, a szülővárosomat?

– És mondja, Grünberg, ismeri a barcolai sziklákat?

– Én ne ismerném? Ó, hányszor fürödtem ott!

– És tudja, milyen mély a víz a Sdobba-foknál az öböl túloldalán? És ismeri az ottani homokzatonyt? Tudja-e, hogy mi hosszú turistautakat teszünk, egészen Gradóig?

– Hát persze, persze.

– Hát akkor tegyünk egy próbautat az öbölben, rendben?

– Rendben.

Grünberg elég ügyesen navigálja a turistahajót az öböl mentén, túljut a gáton, túljut a sziklákon, ám a Sdobba-fok közelében megfeneklik.

– Nu, már itt is vagyunk a homokzatonynál – fordul Grünberg Arenich kapitányhoz.

[5]

Két zsidó beszélget Budapest, 1915-ben.

– Mi történt veled, Avrom, elég rosszul nézel ki, csak nem vagy beteg?

– Nem, nem vagyok beteg.

– Hát akkor mi a baj?

– Behívtak katonaoorvosi vizsgálatra.

– Ó, hát ezért vágsz ilyen elkeseredett képet, mint aki elvesztette mindenét: családját, pénzét, apáink Istenébe vetett hitét?

– Ha téged hívtak volna, nem vennéd ilyen könnyedén.

– Ugyan, Avrom, ne fújd fel ennyire. Próbáld meg higgadtan elemezni a helyzetet. Behívtak alkalmassági vizsgálatra, tehát két eset van: vagy besoroznak, vagy nem. Ha nem soroznak be, akkor jó, ha viszont besoroznak, két eset van: vagy a hátszágban maradsz, vagy egyenesen a frontra küldenek. Ha a hátszágban maradsz, netán a Balatonhoz irányítanak, akkor jó. Ha a frontra küldenek, két eset van: vagy hadifogságba esel, vagy megsebesülsz. Ha fogságba esel, akkor jó. Ha megsebesülsz, két eset van: a sebed vagy könnyű, vagy halálos. Ha könnyebben sebesülsz meg és kórházba visznek, akkor jó. Ha viszont meghalsz, két eset van: egyedül temetnek el, és akkor jó, vagy a gojokkal egy kereszt alá... No igen... Most már értem, miért vágsz olyan fancsali képet... Félsz, hogy netán gojokkal együtt temetnek el, ez nyomaszt...

JEGYZETEK

1 A bibliai idézetek magyar fordítását a Károli-bibliából vettem. (A ford.)

2 Arnaldo Momigliano: *Pagine ebraiche*, Einaudi, Torino, 1987.

3 TB Berakhot 61 b.

4 TB Meghillah 16 a.

5 SAB; R J, 28.

6 Pe 15 c.

7 J. Roth: *Zsidók vándorúton*, Makkabi, Budapest, 1989.

8 F. Kafka: *Lettere a Felice*, Mondadori, Milano, 1972.

9 *Il meglio dei racconti yiddish*, Mondadori, Milano, 1985.

10 S. Aléhem: *Tóbiás, a tejesember*, Helikon, Budapest, 1983.

11 S. J. Agnon: *Racconti di Gerusalemme*, Mondadori, Milano, 1964.

12 S. Freud: *A vicc és viszonya a tudattalanhoz*, in: S. F., *Esszék*, Gondolat, Budapest, 1982.

13. H. Bergson: *A nevetés. Tanulmány a komikum jelentéséről*, (Téka) Kriterion, Budapest, 1992.

14 A. Cavaglion: *Figure di medici nella „Coscienza die Zeno”*, „Rivista di Letteratura Italiana”, n. 15, 1985, pp. 305–324.

15 „Nézzétek, így hal meg egy ember.”

16 Anonimo Triestino: *Il segreto*, Einaudi, Torino, 1961.

17 P. Roth: *La controvita*, Bompiani, Milano, 1988.

18 Móz. V. 30, 20.

19 A mű magyar címe: *Radetzky-induló*. A szójáték miatt szerepel itt más címen. – A szerk.